

MARIO VITTI

ΒΙΒΛΙΑ ΤΟΥ ΙΑΙΟΥ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ
ΠΟΥ ΚΥΚΛΟΦΟΡΟΥΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

- Πηγές για τη διαγωγή του Κάλδου (Έπιστολές 1813-1820) («Έλλη-
νικά», παράρτημα 15, 1963)
‘Οδυσσέας Έλύτης. Βιβλιογραφία 1935-1971, («Ίκαρος» 1977)
‘Η Γενιά του Τριάντα. Ίδεολογία και μορφή («Έγμης» 1977, τέλευ-
τα έναυτωση 1989)
‘Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας («‘Οδυσσέας» 1978, νέα έκδο-
ση 1987, τελευταία έναυτωση 1989)
Φθορά και λόγος. Εισαγωγή στην ποίηση του Γιώργου Σεφέρη («Βι-
βλιοπωλείο της Έστιας» 1978, νέα έκδοση άναθεωρημένη
1989)
‘Οδυσσέας Έλύτης. Κριτική μελέτη («Έγμης» 1984, άναυτωση
1986)

ΙΑΕΘΝΟΠΙΚΗ ΔΕΙΤΟΥΡΓΙΑ
ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΗΘΟΓΡΑΦΙΑΣ

ΠΕΜΠΤΗ ΕΚΔΟΣΗ

ΚΕΑΡΟΣ

αναγνώστη να έμδαθύνει στα κείμενα και να δει τους ίδιους τους πε-
λογράφους μέσα στις αντιφάσεις της προσωπικότητάς τους και τόν
ιδεολογικό άγώνα του καιρού τους. Πιστεύω ότι τό κέρος καλύτερι
γενναία τή ζημία.

Μάρτης 1974

Σημείωση: "Όταν στις παραπομπές δέν αναφέρεται τόπος τής έκδοσης, πρό-
κειται γιά τήν 'Αθήνα.

ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ
ΚΑΙ ΠΑΡΑΚΑΜΨΗ ΤΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ
ΚΑΛΙΓΤΑΣ ΚΑΙ ΡΑΓΚΑΒΗΣ

Στά μέσα περίπου του περασμένου αιώνα ώριμάζον στην
'Ελλάδα κάποιες καταστάσεις στην παιδεία, που ή πραγμα-
τική τους σημασία θά φανεί σαφέστερα όταν τής εντιμετωπι-
σουμε συχετίζοντάς τες στενά μέ τής κοινωνικές συνθήκες
μέσα στις όποιες διαμορφώθηκαν. Σύμφωνα μέ αυτόν τόν
προσανατολισμό, μπορούμε να ξαναδιαβάσουμε δύο πεζο-
γράφους που σημαδεύουν τή γέννηση του σύγχρονου μυθιστο-
ρήματος στον ελληνικό χώρο, τόν Α. Ρ. Ραγκαδή και τόν Π.
Καλλιγιά στρέφοντας τήν προσοχή ιδιαίτερα προς τής σχέσεις
ανάμεσα στό λογοτεχνικό έργο τους και τής κοινωνικές συνθή-
κες μέσα στις όποιες ώριμάσε. Μπορούμε να πάροουμε ώς
άφρηγία γιά τήν ανάλυση μας τήν έξης διατίτωση: υπάρχει
στό συγγραφέα μία τάση που τόν παρακινεί να άντιμετωπίσει
τήν κοινωνική πραγματικότητα μέσα στην όποία ζει, να ξε-
τάσει και τής δυσάρεστες άκόμα πλευρές της, κάνοντας έτσι
συνειδητή και γιά τόν έαυτό του και γιά τό κοινό του τήν
κατάσταση αυτή τής κοινωνικής πραγματικότητας. Σέ μία
πρώτη ματιά μία παρόμοια άντιμετώπιση φαίνεται τόσο φυ-
σική, ώστε μοιάζει και άπρόσκοπτα πραγματοποίηση. "Όταν
όμως σκεφτεί κανείς τής διάφορες άναστολές και άποκλίσεις
ποικιλής έντασης, που μπορεί να παρεμβληθούν παρεμποδι-

ζοντας τή γεωλογοτική τοποθέτηση, ή εικόνα που μάς προσφέρεται γίνεται κάτω από πολύπλοκη. Πραγματικά, μτρωστά σέ μία κοινωνική κατάσταση ιδιαίτερα κλειστή, που άπαιτεί μία ύπεύθυνη θέωση, ή πού αβθόδημη αντίδραση στον κοινό άνθρωπο είναι νά διαγράψει αυτήν τήν κατάσταση ή νά τήν περικαλύψει παρσοιάζοντας τήν στον έαυτό του μέ τίς λιγότερο δυοάρεστες και λιγότερο άνησυχητικές όψεις τής. Η τελευταία τούτη στάση, έντελώς αντίθετη άπό τή γεωλογοτική, μτρωεί νά φτάσει ός τό σημείο νά έκτοπίσει τελείως άπό τό χώρο τής συνείδησης τήν πραγματική κατάσταση που διατάσσεται τήν κοινωνική ίσοροπία, γιά νά τήν αντικαταστήσει μέ τήν άφήγηση καταστάσεων, στίς όποιες ή σκληρότητα τής πραγματικότητας άντισταθμίζεται άπό τή δύναμη τής ψευδαίσθησης και ή συνείδηση θαικαλίζεται μέ όράματα καταπραύντικά¹.

Στίν Έλλάδα, όπου τό σύγχρονο μυθιστόρημα βόσκεται στην άφρησία του, φαίνεται πώς συγγέον πολλοί παθόγοντες, έτσι ώστε αυτοί οι άντιθετικοί τόπο άντιμετώπισης τής κοινωνικής πραγματικότητας νά συγκεκριμενοποιούνται σέ συγγραφείς έξαιοτικής δημουργικής δυναμικότητας, όπως ό Ραγκάβης και ό Καλιγας. Για νά συνάδουμε καλύτερα τή φύση τής παροσίας τους, χρήση θα είναι νά ανακεφαλαώσουμε τήν κοινωνική κατάσταση μέσα στην όποία όρουν.

1. Από όλη τήν παύσια διάλογοςφία σχετικά μέ τό θέμα περιούζιμα νά παρτέμνω σέ μία μεταθανία δημοσίωση του Lucien Goldmann (*La création culturelle dans la société moderne*, Παρίσι 1971) στην όποία μιά γιά τή λειτουργία τής λογοτεχνικής δημουργίας μέσα στην κοινωνία. Μεταφράζο: « Η καλύτερη δημουργία δύο καλύτερες λειτουργίες έχει. Από τή μία πλευρά πρέπει νά κατορθώσει όχι τήν θιαδική συνείδηση ή άρά νά καταργάσει τήν πραγματικότητα, άλλα, δημουργώντας στο φανταστικό έντεπεδόν έαν κόσμο, τό περιεχόμενο του όποιο μπορεί νά είναι έντελώς διαφορετικό άπό τό περιεχόμενο τής θιαδικής συνείδησης και ή δομή του όποιο νά έχει παρά τούτα συγγένεια και νά είναι όμολογη με τή δομή αυτής. θοθώντας έτσι τους άνθρώπους νά συνειδητοποιήσουν τον έαυτό τους και τίς προδοκίες τους τίς άσθηματικές, διανοητικές και πρακτικές. Από τήν άλλη πλευρά προσφέρει συγγένως στα μέλη τής όμάδης, στο έντεπεδόν τής φαντασίας, μάν ίκανοποίηση που όφείλει και μπορεί νά ένταροθώσει τίς πολλές πλάς frustrations που οι συμβόλομοί προέβησαν και τίς άναπόφευκτες άου-

Σέ μάν Αθήνα, που προοιόόαστηκε άπό τουρκική κομώπολη σέ πρωτεύουσα ένός μικρού βασιλείου στα 1834, μαζέονται Έλληες τής διαπορώς, που τους φέγει έδω λιγο ή άγία της πατρίδας, λιγο ό τυροδιωκτισμός, καθώς άναζητούν μίαν επαγγελματική άποκατάσταση. Ο ίδιος ό κρατικός μηχανισμός, ή διοικητική όργάνωση, πργάματα που ή καθίδραση ένός νέου κράτους μετά άπό αιώες σκλαδίας τά είχε κάνει έπίγοντα, έπίδάλουν τίς ένες δομές τους σ' ένα λαό που έχει πολέμησει σκληρά γιά τή λυτρεία και που τώρα θεωρείται ύποτέλης τής κρατικής ένουσίας. Ο επαναστατικός σταςός έχει διαλυθεί μέ ύποσχέσεις που ποτέ δέν τηρήθηκαν· στη χώρα σγατοπεδύουν Βαυαγοί μισθοφόροι που τους φέσαν γιά νά έξασφαλίσουν τήν τάξη και τήν άκεραιοτητα του ένέου ήγεμόνα. Οσο είναι άνηλικος ό Οθωνας, ή βαυαδική αντίδασία δέν είναι σέ θέση νά κωδερήσει μέ τήν πρέπουσα κατανόηση ύπηκόους που διαφέρουν μεταξύ τους στις άντιλήψεις και τήν προέωση. Στα 1843 ό Οθωνας άνεγκάζεται νά παρκαλώσει τό σύνταγμα· δέν δυοκολεύεται όμως νά παρκαμίσει τους περιορισμούς που τό σύνταγμα έπίδάλει στην ένουσία του και στη μοναρχική του άπολυταγία. Η κατάσταση χειροτερεύει όλο και περισσότερο. Γίνεται όάένα πού ραγιακή ή άνετάδκεία του νά αντιμετώπισει τά προδλήματα έωτερικής άφραδίας και νά προνοήσει γιά τήν οικονομική και κοινωνική όργάνωση που άποτελεί γενικό αίτημα. Η ληστεία άποκτά άνησυχητικές διαστάσεις, που οι δυοφμιστές τής Έλλάδας τίς διογκώνουν γιά σκοπούς δημοσιογραφικούς. «Les brigands ne sont pas», παρτηρεί ό Edmond About

νέτες που ύπέβαλε ή πραγματικότητα» (σ. 97). Τα συμπεράσματα αυτά δέν είναι που διαφορετικά άπό εκείνα στα όποία καταλήγουν και άλλοι μετέπητες Έκκωνόντες άπό τίς σημερινές ψυχολογικές και κοινωνικές προύποθέσεις τής έποστημής. Για παρδένεια φέγω μερικά άγια ένός που λιγότερο γνωστού και στον τόπο του, μετέπη, τον Ιταλό Piero Raifa (*Avanguardia e realismo*, Μάδνο 1967). Ο Ράφα μιά γιά τήν τάση του άθρόπου «νά διακαλίζεται στις άυταπάτες και τίς έπιθυμίες, νά άποφνεγει νά δέσει ό ίδιος, και νά έμποδίσει τους άλλους νά δέσουν τίς καταστάσεις στην πραγματικότητα τους όταν είναι άδολες και δυοάρετες» (σ. 292). Οά μτρωούσαμε νά φέσουμε πολλά άλλα παρδένγματα στην ίδια αυτή κατεύθυνση.

σκανδαλισμένους² «comme dans les autres pays, une classe entièrement séparée de la société»· η καλή κοινωνία τους δέχεται και τους τιμά. Τό δωδίο του About, που καταγγέλει αυτήν τη βαριά σπνενοχή, έχει τεράστια έπιτυχία στην Εύρώπη, και όσοι θεωρούν τον έαυτό τους υπεύθυνο γιά τό κύρος του Έλλησικού έθνους νιώθουν νά πέφτει στον ώμο τους ή ύποχρέωση νά τό άναυδέσουν άδίστακτα. Από την άλλη πλευρά αίσθάνονται την ύποχρέωση νά άντιμετωπίσουν τίς άποψεις του Fallmerayer, που εξέφραζε άμφιβολίες γιά την άγνωπτητα της σύγχρονης Έλληνικής φυλής³. Σ' ό,τι άφορά την οικονομική κατάσταση ή διανομή των γαιών που άπράλοτογιδήκαν άπό τους Τούρκους ταιφλικάδες άποτελεί ένα κατεπείγον πρόδλημα. Οι καταπίσεις, οι καταχρήσεις, ή εκμετάλλευση είς βάρος αυτών που καλλιεργούν πραγματικά τη γή, μετά άπό χρόνια έδημίωση και έγκατάλειψη, είναι δύσκολο νά δοσύν έπανορθωση στά δικαιτήρια που μόλις έχουν συσταθεί και που είναι άνίκανα νά άνταποκριθούσιν στον προορισμό τους με άμεροληπία και δίχως άπροβαρυντική θραδύτητα.

Μποροτά σέ τόσο δυσάρεστες και πολύπλοκες έσωτερικές δυσκολίες, ό Όθων κρίνει σκόπιο νά σνεεργαστεί με τον Γ. Κωλέπτη ό όποιος καταλήγει χάρη στη βασιλική ύποστήριξη στη διατύπωση της Μεγάλης Ίδέας (1844)· της ιδέας δηλαδή της άπολύτρωσης των εκτεταμένων περιούχων που, κατοικημένες άπό Έλληνες, είναι άκόμα κάτω από την Όθωμανική κυριαρχία⁴. Οι εύγενεις πατριωτικές προθέσεις, που όρθά άπέδασαν στην άλοκλήρωση των άγώνων γιά την έθνική άνεξαρτησία, παράσασαν όσόσο τό Βασίλειο σέ έπικίνδυνες και

άκαιρες έπιχειρήσεις, έξω άπό κάθε γεωλοπική άποτίμηση. Μιά πρώτη κίνδσας άποτυχία σημειώνεται στη διάρκεια του Κριμαϊκού πολέμου, όταν οι Άγγλοάλλοι καταλαμβάνουν με τό στόλο τους την έλληνική πρωτεύουσα με άποτέλεσμα νά πνγει στό αίμα ή εξέγερση της Θεσσαλίας. Τά προγράμματα όμως έθνικής άπολύτρωσης, που διακηρυχταν ιδέες έλληνικής δόξης και θυσαντινού μεγαλείου, άποδείχτηκαν άποτέλεσματικά γιά την έσωτερική πολιτική, σ' ένα λαό μεσογειικό, ευενθουσίαστο και πρόθυμο νά έξωγαίσει τίς άσχίμες του καιρού του. Με αυτήν την έννοια ή Μεγάλη Ίδέα λειτούργησε άποτελεσματικά σαν άντιτεροισασμός⁵ μέσα στά γεύματα της κοινής γνώμης στο έσωτερικό της χώρας.

Στον πολιτιστικό χώρο, ή βασισμένη στο ένδοξο παρδλθόν πολιτική όδηγούσε στην ένίλογγο των σννηρηπτικών τάσεων, έν νόηματι μιάς όλο και πιό στενής προσκόλλησης του Κράτους στά έλληνικά ιδεώδη και όραματιζόταν τη χρήση μιάς γλώσσας εκκαθαρισμένης, όσο γινόταν πιό πολύ, άπό τίς έπισηματώσεις που μαρτυρούσαν τίς ξένες κατοχές της χώρας. Ένα λογοτεχνικό θεαείο με έπαθλο τό άξιοζήλευτο ποσό των χιλίων δραχμών χορηγούνταν, άπό τό 1850 και ύστερα, σ' όποιον θά έγγραφε σέ άρχαιοπρεπή έλληνική γλώσσα ποιήματα ύψηλων θεμάτων, στά όποια φυσικά θά έξυμνούνταν τά πολιτικά ιδεώδη της στιγμής. Ό διαγωνισμός, που είχε άνασθεί στο Πανεπιστήμιο με είσηγητή την πρώτη φορά άρχιδώς τον Α.Ρ. Παγκάδη, σνντέλεσε άναμφίβολα στο νά περιφρονηθεί ή γλώσσα που μλούσε ό λαός. Την ίδια χρονια ό Διονύσιος Σολωμός, στην άπομακρη Κέρκυρα, άγνιόταν όλοστικά νά σνεχίσει τό ποίημα γιά την έξοδο του Μεσολογγίου, που τό είχε έπεξεδραστεί πολλές φορές, φλογοιμένος άπό ένα ποιητικό όραμα που δεν μπορούσε νά γίνει κατανοητό στην πρωτεύουσα. Η ταραχή που κατείχε την άποπνηχική και ποιηολόχρωμη άθηναϊκή κοινωνία φέροντάς την σέ μιά προοδευτική σύγχυση άξίων, έπιδρούσε έπομένως χωρίς άναδολή στην

2. *La Grèce contemporaine*, Παρίσι 1872, σ. 388 (ά έκδοση 1854): «Οι κλέφτες δεν είναι όπως σέ άλλες χώρες, μία τάξη όλοτέα έξέωση άπό την κοινωνία».

3. Ο Fallmerayer ύποστήριξε ήδη στο 1830 (*Geschichte der Halbinsel Morea während des Mittelalters*, Στουτγάρδη 1830) ότι οι αραδικές είσοδες είχαν άλλοίωσε την έθνική καθαρότητα των Έλλήνων.

4. Σύμφωνα με τον Κ. Θ. Δημάδα ή στιγμή κατά την όποια έπισημοποιείται ή Μεγάλη Ίδέα ως πολιτικό πρόγραμμα σημειώνεται σέ ένα λόγο που ό Κ. Θ. Λέπτις έκφωνεί στην Έθνοσυνέλευση τό 1844 (δλ. την είσογωγή του Κ. Θ. Δημάδα στον Κ. Πατρισηγούλο, *Ιστορία του Έλληνικού έθνους*, 1970, σ. 11-12).

5. Σχετικά με τον γόλο που έπαιξε ή Μεγάλη Ίδέα ως άντιτεροισασμός, δλ. Νίκο Γ. Σόρωνο, *Έπιακόπηση της νεοέλληνικής ιστορίας*, [1953] 1976, σ. 81-82.

περιορισμένη πνευματική δραστηριότητα εκείνων των χρόνων.

Μέσα σ' αυτό τό άποθαδρυντικό πλαίσιο έντάσσεται τό πειλογογραφικό έργο του Παγκαδής (1809-1892) και του Καλλιγά (1814-1896). Πρέπει άμέσως νά διευκρινίσουμε ότι ή πειλογογραφία γιά τόν Παγκαδή αντιπροσωπεύει μονάχα ένα έλάχιστο μέρος, παρά τόν όγκο της, σέ σχέση μέ τή συνολική συγγραφική του δραστηριότητα (σάν ποιητή, θεατρικού συγγραφέα, ιστορικού, άρχαιολόγου, μεταφραστή). 'Αντίθετα ό Καλλιγάς είναι συγγραφέας ενός μόνο μυθιστορήματος, μιά και τό ύπόλοιπο συγγραφικό του έργο άνήκει στό χώρο της ιστορίας και τού δικαίου. Καί οι δύο αυτοί πειλογράφοι άφιερώθηκαν στις φιλολογικές έννασχολήσεις διατηρώντας παράλληλα ύψηλές θέσεις στη διοικητική και πολιτική ζωή της χώρας⁶.

Από τόν Παγκαδή, μιά πολύπλευρη προσωπικότητα που μέσα σέ μιά Έλλάδα ύπό οίκοδομήση επέδειξε πάμπολλες άξιέταινες πρωτοδουλίες κι άκόμα ύπήρξε ένας ακούρατος, άν και μετριοπαθής, άνανεωτής, μιά ένδιαφερόμεν έδω μονάχα δύο μυθιστορήματα. Τούτα, σύμφωνα μέ τή γνώμη της πρώτης κριτικής⁷, θεωρούνται ή θεικότερη συμβολή του στην μυθιστοριογραφία μαζί μ' ένα φανταστικό διάλογο άνάμεσα στον Ναπολέοντα και τόν Μέττενιγ⁸: 'Ο Σημβολαιογράφος κι 'Ο Αθένητης τού Μωσέως. Δημοσιευμένα σέ συνέχειες τό ένα μετά τό άλλο στό λογοτεχνικό περιοδικό Παιδιάδα στα πρώτα τεύχη τού 1850⁹ κατέχουν πργματικά έξέχουσα θέση άνά-

6. Σχετικά μέ τήν περίοδο αυτή της ελληνικής πειλογογραφίας ή μόνη συστηματική εργασία είναι τού Α. Σαχίνη. Τό νεοελληνικό μυθιστορημα, 1958, 1969, χρήση γιά τίς πληροφορίες αλλά άδιάφορη όσον άφορά τή θεωρητική τοποθέτηση. Γιά τό γενικό πλαίσιο παραπέμπω στό βιβλίο μου 'Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας, 1978, σ. 223 κ.έ.

7. Βλ. τόν Α. Σαχίνη στό τεκμηριωμένο δοκίμιό του σχετικά μέ τήν πειλογογραφία τού Παγκαδή στα 'Ελληνικά, 22, 1969, σ. 399-429, τόχα στον τόμο Παιδιάδα πειλογογραφία, 1973, σ. 11-53.

8. 'Η συνέντευξις της Δρέσδης, 1847, τόχα στα 'Απαντα τά φιλολογικά, 11, 1884.

9. Τά άφηνήματα τυπώθηκαν σέ συνέχειες στα πρώτα τεύχη τού περιοδικού, πρώτοσέλιδα. 'Ο ίδιος ό Παγκαδής ήταν μέλος της συντακτικής έντροπής.

μεσα στα πολυάριθμα άφηνήματά του, τά όποια - λίγο ή πολύ φανερά - τά πήγε ή τά άντέγραψε από τήν άγγλική μυθιστοριογραφία. Στόν Παγκαδή, άνάμεσα στα ποιοτεγήματά του, τά κάθε άλλο παρά εύκαταφρόνητα, θαρραίνει τό άξιέταινο γεγονός ότι προσανατολίστηκε προς τήν άγγλική μυθιστοριογραφία, που εκείνα τά χρόνια δριστόταν επικεφαλής της δυτικής παραγωγής τού μυθιστορήματος. Θυμισσής έπίσης και τών τεχνικών προόδων της Μεγάλης Βρετανίας, όπως φανερώνεται σ' ένα βιβλίο μέ τό όποιο προσπαθούσε νά μεταδώσει στους συμπατριώτες του τό θαυμασμό γιά τόν τηλεγράφο και τό τραίνο (ή rail-way-mania του δέν ήταν μόνο φιλολογική: στα 1843 πρώτος προτείνει οδηγόδρομο στην Έλλάδα), ίδιοποιείται τήν άφηνηματική μέθοδο τού W. Scott γιά νά δώσει στην Έλλάδα τό πρώτο ιστορικό μυθιστορημα τοποθετημένο στό μεσαίωνα.

Είναι περιττόκο νά διερευνήσουμε τά έξεθίσματα που ώθησαν τόν Παγκαδή νά γράψει και ν' άπομιμηθεί άφηνηματικά έξγα. Ιδιαίτερα, άν κλίνουμε από τίς ελάχιστες άναφορές του γιά έξγα έν γένει άφηνηματικά στην *Histoire litteraire de la Grèce moderne* του (1877), όπου δέ φαίνεται νά τρέφει μεγάλη εκτίμηση σ' αυτό τό λογοτεχνικό είδος: "Όπως άκριδώς στα νάτια του είχε άναγνωρίσει στην ποιητική τέχνη μιά άποστολή πάνω από τά πρακτικά ένδιαφερόντα, κι όπως άκριδώς στα νάτια τού πρώτου, είχε ύποστηρίξει ιδέες που προσέγγιζαν τό 'art pour l'art'¹⁰, είναι πιθανό πως στη μυθιστοριογραφία άνέθετε ένα ταπεινό καθήκον, νά διασκεδάσει δηλαδή, δίχως νά προσοδάλλει, φυσικά, ούτε τήν ήθική ούτε τήν έντιμότητα τού άνταγνώστη. 'Αφήνοντας όμως κατά μέρος ένα μεγάλο άριθμό μυθιστορημάτων που είχαν τήν πρόθεση νά άφηνηθούν περιττευώδη και μέλοδοραματικά συμβάδντα στην 'Αγγλία και σ' άλλες χώρες ή και σ' άτοικίες είναι σκόπιμο ν' άναζητήσουμε σ' όρισμένα μυθιστορήματά του κάποια γεγονότα που θύσσκουν άνταπόκριση στις πιο προσωπικές του

10. Τέτοιες γνώμες περιέχονται στα 'Απαντα, 3, 1874, σ. 223, τού 1837, και ό.π., 1874, σ. 196-199 (τού 1871, που φαίνεται νά άνταναγκάζει τίς ιδέες τού L. de Lisle σχετικά μέ τό 'art pour l'art).

προθέσεις. Έτσι, παραδειγματος χάριν, στο άφηγημά του *Γλομμιάτουθ* (που έγραψε σέ συνέχειες τό 1848) μιλά γιά μιά νεαρή φιλόνηθροτο λαίδη που κάθε χρόνο σάξει μερικά παιδάκια από εκείνα που χρησιμοποιούνται άπάνθρωπα στ' άγνίδια άνθρακωρυχεία. Έδώ συναντούμε εικόνες χαρακτηριστικές σάν τήν άκόλουθη:

Συγχρόνως δ' έξηλήθεν του αυτού στομίου άμάξιον πλήρες όδουτου, πληροσύν σχεδόν όλην τήν διόδον καθ' ύψος και πλάτος, και συρόμενον, ως και' άρχάς υπέλαδεν ό λόρδος, υπό μεγάλου κυνός, ως όμως έκ δευτέρας άψευως παρορηγήσεν, υπό παιδίου δωδεκαετούς περιπλου. Τό άθλιον ήν προσηρημένον εις τήν άμαξαν δι' άλύσεως ήτις τό έξώννε κατά τήν μέσην του σώματος, και διήχθετο διά των οκλών του. Βεδισασμένον δέ νά πλάτη πρηγές, όπως μή τό μέτωπον του συνρηιδή επί του θόλου, και νά έλκη εντεινον εις ύπέστατον βαθμόν τας δυνάμεις του, περιεπάτει τετραποδητή, και ό ίδρώς έτρεχε κρονημόν από του νοσηρού του προσώπου, εν ώ τó στηθος του ήσθημινεν ως φύσα μεταλλουρού. ("Απαντα τά φιλόλογικά, 11, 1882, σ. 273)

Η συγκληνητική φρικίαση γιά τήν άγγλική άτιμωτική συνήθεια νά βάζουν νά δουλεύουν πλάσματα άδύναμα κι άνυπεράσπιστα στά όδουχεία βόσκει άνταπόκριση στά δικτωριανά φιλανθρωπικά αισθήματα του Ραγκαδή, και στην κοινωνική του δράση, άφοι έξέρομε ότι ό ίδιος συντέλεσε άποφασιστικά στην ίδρυση του Βρεφοτροφείου των Άθηνών. Μιά έξευνα πρός τήν κατεύθυνση αυτή θά μπορούσε νά δώσει κι άλλα χρήσιμα στοιχεία γιά τή μελέτη του Ραγκαδή. Στά δύο όμως μυστοσηματα του 1850, *Ο Συμβολαιογράφος* και *Ο Αάθεντης του Μωδέως*, άγγίζουμε κατά τρόπο πιό άμεσο τήν ουσία της ζωής του διανοητή Ραγκαδή στις σχέσεις του με τους έξω-τεχνικούς έξεθλομούς. Ο W. Scott του προσφέρει πρδύγματι με τόν *Ιδανόη* του κάτι πααράνω από ένα πρδύτυπο γιά μίληρη: στόν *Αάθεντη του Μωδέως* ό Ραγκαδής δέν περιολρίζεται στην άντιγραφή άτάδως των σχημάτων του σκωτικού ιστορικού μυστοσηματος, αλλά ιδιοποιείται κατά τρόπο ζωτικό τήν ίδια

τήν συνθετική μέθοδο του έξγου. Σέ μιá περιόδο κατά τήν όποία οι λόγιοι στή Δύση και στην Έλλάδα έπιδίδοντα, όλο και με περισοότερο ένδιαφέρον, στή συζαντινή ιστορία, φέροντας σέ φώς κείμενα και μνημεία που τό πνεύμα του διαφωτισμού τά είχε ύποτιμήσει, αλλά που έτανεκτιμά ό ρομαντισμός¹¹, σέ μιá στιγμή άκόμα που εκδηλώνεται ή προπαγανδιστική έξόδρηση ύπέρ της Μεγάλης Ίδέας, ό Ραγκαδής προβάλλει ένα ιστορικό σκηνικό που συναμιόζεται τέλεια με τό όνειρο της έθνικής παλινόθρωσης, στην ύπηρεσία του όποιου βροικεται ό συγγραφέας και με τήν πολιτική του ιδιότητα. Σ' αυτές τίς περιστάσεις ή έπιλογή του *Ιδανόη* ξεπερνά τήν άπομνημική πρδθεση, τή άλιο πολύ παθητική, γιά νά γίνει ένεργός δύναμη, βαθιά συνειδητή των πολιτικών συμπερόντων και του έπισημου πολιτικού προγοδήματος. Η ύποδομή που δαυέλεται από τόν Scott βοηθά στην άξιοποίηση σέ άνώτερο βαθμό του ιστορικού περιεχομένου, που πρηνυατεύεται τό μεσαιωνικό *Χρονικό του Μωδέως*. Τό σχολοτενές ποιήμα, γραμμένο από έναν έλληνογόλωσο Φράγκο με προθέσεις δοξαστικές γιά τή νίκη που σημείωσε ό Γοδεφρίδος Βιλαρδουίνος στό έλληνικό έδαφος, είχε πρδσφατα άποκαλύφει στους μελετητές από τόν J. Buchon, στá 1825 και 1845. Ο Ραγκαδής άντιστρέφει τήν όπτική γωνία του προγκόφουλο χρονικογράφου μεταδάλλοντάς τήν σέ μίσοσ γιά τους φράγκους σταυροφόρους, προσθέτει μερικά πρδσωπα, περιτλάκει τήν ύπόθεση δημιουογώντας νέες έδωτικές σχέσεις ή μηχανοοραφίες, και έτοι πετυχαίνει νά δείξει τή σύγκρουση των προγόνων του με τούς δυτικούς έπιδρομείς. Άκόμα κι όταν ό Ραγκαδής δέν βάζει σέ άμεση διαμάχη τούς Έλληνες με τούς φράγκους σταυροφόρους, βόσκει τόν τρόπο νά διατηρήσει ζωντανή τήν

11. Για νά έξακριώσει κανείς τό γεγονός άκεί νά προσέξει τή συζαντινή βιβλιογραφία. Για τή θέση που ό συζαντινισμός κατατά στά μέσα του 19ου αι., πρδβ. Δημητρά, ό.π., και τό βιβλίο μου *Ιστορία της νεοέλληνικής λογοτεχνίας*, 1978, σ. 199, όπου υπενθυμίζω έπίσης ότι τό *Οφθαλμοματρίων* είναι σέ συζαντινό ρυθμό (Καυταντζόγλου 1854), και οι τουογραφίες της ρωσικής έκκλησίας, που άπειλούντα σέ έξενο, τόν Θεόσιον, του 1853, είναι σέ «βέλτιωμένο» συζαντινό ρυθμό (πρδβ. Α. Ενγγόπουλος, *Σχεδίασμα Ιστορίας*, 1957, σ. 354).

ἀναμείτρηση ἀνάμεσα στους μὲν καὶ στους δέ. Δέ χάνει, παρὰ δείγματος χάρη, τὴν εὐκαιρία νὰ θυμῆται προκλητικὰ ὅτι ἡ Κωστατινοῦπολη ἦταν μιὰ πρωτεύουσα ὄλο μεγάλαιο, ὅταν τὸ Παρίσι δὲν ἦταν παρὰ ἕνας «σωθὸς καλυδῶν» (ἐκδ. 1876, σ. 1). Κι ὅταν ἀκόμα ἡ φράγκισσα Ἄννα μιὰ μὲ τὸν Ἑλληνα Λέοντα, ἀπ' τὸν ὄλο φιλοφρονήσεις διάλογο δὲν λείπουν αἰχμηγοὶ ὑπαιτινῆμοι γιὰ τὸ μῖσος ποὺ τοὺς χωρίζει. Ὁ Λέων στὸ λόγο του γιὰ θυζαντινὲς διεκδικήσεις σκιασφαεὶ ἔθνικιστικὰ ἰδεῶδη παλινγενεσιακοῦ τύπου.

Ἡ ἀνδορεία [...] ὅταν ὑπερασπίζεται τὴν στέγην εἰς ἣν ἐγεννήθημεν, τὴν γυναικὰ εἰς ἣν ἀμύσαμεν πίστην, τὴν πατριδα κατὰ ἔθνων τυράννων, ἐξευγενίζεται, ὡς καὶ τὸ εὐτελὲς μέταλλον τὸ γρηγομεῖτον εἰς ὄπλον αἰτήσ. (σ. 50).

Δέ λείπουν οὔτε διατυπώσεις ποὺ νὰ ἐκδηλώνουν πιὸ ἀνοιχτὰ τίς γνώμες ποὺ κυκλοφοροῦν στὸ κυβερνητικὸ περιδῶλλον γύρω στὰ 1850. Καὶ σέ τοῦτη ἀκόμα τὴν περίπτωση ἕνα παρῶδενγμα ἀνάμεσα στὰ τόσα: Ὁ Ραγκάδης ἀπολογούμενος γιὰτὶ παρῶδείται τὴν περιγραφή τῶν πανοτλιῶν ποὺ φοροῦσαν οἱ ἱππότες στὰ κονταροχτυπήματα, φαίνεται νὰ καθήσυχάζει τὸν ἀναγνωστὴ γιὰ τὴν ἐλάχιστη ἐπιρροή ποὺ ἀσχησαν οἱ σταυροφόροι ἐπιδρομῆς στὴν ἐξέλιξη τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνου¹² καὶ δαχτυλοδείχνει σὺν μοναδικῇ ἀξιολογῆ ἱστορικῆ ἀναφορὰ τὸ ἑλληνικὸ ἰδανικό:

Διότι ἦρξαν μὲν ἐπ' αὐτῆς [τῆς Ἑλλάδος] οἱ ἱππῶτα, καὶ τὴν ἐταπεινωσαν ὑπὸ τὴν σπάθην αὐτῶν, ἀλλ' ἤλθον καὶ ἀπῆλθον χωρὶς ν' ἀφήσωσιν ἕγνη τῆς παροδοῦ αὐτῶν, καὶ τὸ ὄνομα καὶ ἡ μνήμη των ἀπώλετο μετὰ χρότου ἡ δόξαίς ὁ ὀδοιπόρος εἰς ἀποκορημῶνους ἀκρας ὁδέων ἀνακαλύπτει τὰ φροῦδια αὐτῶν ὡς φωλαῆς. ἡ μεταξὺ θάμνων ἀπαντᾷ ἐπὶ λί-

θου γενλυμμένα τὰ θαρονικά οἰκόσημα αὐτῶν, στρέφεται ἀπ' αὐτῶν μετ' ἀδιαφορίας, σπεύδων πρὸς τὰ κυκλώπεια τελεῖη τῶν ἐνδόξων αἰῶνων, καὶ πρὸς τ' ἀμίμητα προῖόντα ἀθανάτων γλυφίδων. (Ο.π., σ. 36).

Εἶναι φανερό: ὁ Ραγκάδης σέ μιὰ στιγμὴ ἔθνικὰ κρίσιμη χρησιμοποιεὶ ἕνα πτότυπο ἀφηγηματικὸ, ἐγγυημένο, τὸν Scott, γιὰ νὰ ζωντανέψει ἐπεισόδια τοῦ θυζαντινοῦ παρῶδοντος καὶ νὰ θυμίσει πρῶξις ἀντίστασης κατὰ τοῦ φράγγκου κατακτητῆ. Σέ σύμπνοια μὲ τὸ γεῦμα τῆς κοινῆς γνώμης ποτὶ τὸ σπηρίζουν οἱ ὀπαδοὶ τῆς Μεγάλης Ἰδέας, προσφέρει ἕνα μυθιστόρημα ποὺ ἐξυμνεῖ τὸ ἑλληνικὸ θυζαντινὸ παρῶδθόν παρῶδερίζοντας τὰ σύγγρονα προδῶδηματα, στὰ ὀποια ἡ κυβέρνηση τοῦ Ὀθῶνα ἐπέμενε νὰ κωφεύει. Μὲ τὸν *Ἀθήνητη* τοῦ *Μαργέως* προσέφερε τὸ λογοτεχνικὸ ἀντιστοιχο, σέ μυθιστοριογραφικὰ μέτρα, τῆς Μεγάλης Ἰδέας. Ποιὰ ἀργότερα μόνάχα, στὰ 1871, τὸ μυθιστόρημα τοῦ λόγιου Σ. Ζαμπέλιου *Οἱ Κορητικοὶ γάμοι*, θὰ ἐγθεῖ νὰ ἀνταποκριθεῖ στὴν ἴδια ἔθνικιστικὴ ἔκκληση, ἀλλὰ μὲ ἀποτελέσματα πενυγῶ. (*Ἡ Πάπισσα Ἰωάννα* τοῦ Ποῖδη, 1866, παρὰ τὸ μεσαιωνικὸ θέμα, ἀποτελεῖ ἀπάντηση σέ ἐρεθίσματα τελείως διαφορετικὰ καὶ εἶναι ἕνα ἀντι-μυθιστόρημα ἱστορικὸ). Ὅσον ἀφορὰ τὴν ὑπόλοιπη μυθιστοριογραφικὴ του δραστηριότητα, ποτὶ πιά ὁ Ραγκάδης δέ χρησιμοποιεῖ τὴν ἀφηγηματικὴ του ἰκανότητα γιὰ τὴν ἐξυπρήτηση τῆς ἔθνικιστικῆς πολιτικῆς μὲ τόση πιστότητα, ἀλλὰ περιόρισε τὴν ὑποστήριξή του ἀποφενύγοντας νὰ θίξει ὀποιοδῆποτε ἐρεθιστικὰ προδῶδημα καὶ στρέφοντας τὴν προσοχή του σέ χώρους ἐξωτικῶς ἡ ὀποδῆποτε ἔξιμαχους ἀπὸ κάθε ἀναφορὰ στὴν πραγματικότητα τῶν ἑλληνικῶν προδῶδημάτων. Μονάχα ὁ *Συμβολαιογράφος*, δημοσιευμένος τὸ ἴδιο ἔκεινο 1850, μᾶς φέρνει σέ θέματα σύγγρονα, γιὰτὶ τὰ γεγονότα τὰ ὀποια προδῶδᾶει ἐκτυλίσσονται στὴν Κεφαλλονία κατὰ τὴν προεπαναστατικὴ περίοδο.

12. Μοιάζει σὺν μιὰ ἀπάντησιν ὁ ἔκεινος ποὺ ἔτρεφαν ἀμφιβολίες ὀσον ἀφορὰ τὴν ἔθνικὴ ἀγνώπητα τῶν Ἑλλῶνων. Ἄς ληφθεῖ ὑπόψη πὸς ἡ ἰδέα τῆς ἀγνώπητας τῶν Ἑλλῶνων συμπάδῶξει μὲ τὴν ἐκπαδάση τῆς γλώσσας ἀπὸ τίς ἔξνες ἐπιστροφιατώσεις (ἀδνεῖα κλπ.) πρῶντα ἐνέξηγητο ἔξαρτίας τῆς διαδομένης περτοίθησης πὸς ἔθνος=γλώσσα.

Ὁ Συμβολαιογράφος θὰ μποροῦσε νὰ μᾶς κάνει νὰ σκεφτοῦμε μιὰ γεωλοιστικὴ προθήση· προέκειται ὀποδῶο μόνάχα γιὰ μιὰ πρῶτη ἐντύπωση ποὺ ὀφείλεται στὸ πλᾶϊσιο τοῦ περιδῶλλοντος, ἀπὸ γεωγραφικὴ ἀποψη ἑλληνικὸ. Στὴν πραγματικὸ-

τητα, και στις σελίδες ακόμη όπου διοικώμαστε μισροστά σε μια λεπτομερειακή περιγραφή προσώπων ή πραγμάτων, αυτή η περιγραφή υπακούει σε ένα μηχανισμό ύψους ταυτόσημο με εκείνον που ο Παγκαδής κινεί και στα μυθιοτορήματα του με ξξωτικό περιδάλδων. Κι όμως, τό θέμα θά μισροοίσε νά είναι και επίκαιρο, άν και ό συγγραφέας διευκρινίζει ότι αυτό άνάγεται «κατά την άοχλήν της έπαναστάσεως» (στην πρώτη σελίδα του δηγήματος), δεδομένου ότι τότε, όπως και στα 1850, τό χρόνο που δημοσιεύτηκε τό άφήγημα, ή Κεφαλονιά, που διαλέχτηκε σαν σκηνικό, άνήκε στην Ίόνιο Πολιτεία, άγγλικό προτεκτοράτο με κοινωνικές δομές στηριγμένες στα βενετικά πρόνομα των εύγενών, που ούσιαστικά δέν έχουν ύποστει καιιά μεταδολή ως τά χρόνια που ό Παγκαδής περιγράφει.

Πρωταγωνιστής του άφήγηματος είναι ό Τάπας, ένας γέρος σμηδολοιογράφος, που περιγράφεται με έντονα χαρακτηριστικά, σχεδόν γελοιογραφικά, άγαλμένος λές άπό τό γεσεργόγιο του Γκαλοντόν (ός μη ξεχνούμε ότι τό ελληνικό ίόνιο περιδάλδων προσφέρεται σε μία παρόμοια έκμετάλλευση έφόσον κατορθώνει τους βενετσιάνικους τζόπους ζωής), ό οποίος φράνει νά χάσει έντελώς τό νοϋ του μετά την καταστροφή που τον καταντά έναν άπαισιο άλήτη. Ό Τάπας, έξατίας της μεγάλης άγάπης που τρέφει για ή θυγατέρα του, γίνεται συνένος του κόντε Γεδάσιμου με τον όποιον ή θυγατέρα του είναι τρειά ξεστειμένη. Ό κόντε Γεδάσιμος, ένας δίχως ένδοιασμούς γλέντζες, σκοτώνει τό γέρο-θείο του πνίνοντας τον με τά μαξιλάγια και έμφανίζεται σαν κληρονόμος της τρεδάστιας περιουσίας του, σε βάρος του τίμιου και πιστού γεαμματά Ροδίτη, για τον όποιον την είχε προσλάβει ό γέρος. Μέχρι άπ' άλλους θεωρείται άντουργός του έγκλήματος ό γεαμματάς Ροδίτης. Άυτός, πραγματικά, είναι τό θύμα μέσα σε μία «άγρία της τύχης καταδρομή». Ό κόντε Γεδάσιμος με ή δίψα για πλούτο που τον κατέχει δέ σταματά έδω τό σατανικό του σχέδιο: επιδιώκει τώρα νά ιδιοποιηθεί την προίκια της πλούτουσας κοτέδας της Κεφαλονιάς. Όταν ή κόρη του σμηδολοιογράφου άνακαλύπτει την προδοσία, αυτοκτονεί. Ό σμη-

δολοιογράφος τότε για νά έκδικηθεί σκοτώνει τον τυχοδιώκτη με μία μακρόδια σκηνοθεσία ρομαντικής έπιπόησης. Σε μίαν έπαυλη άπομονωμένη στην έξοχή άποθέτει ή νεκρή κόρη σ' ένα ντιδάνι, πίσω άπό μία κουρτίνα, και στην ίδια αίθουσα παρσθέτει ένα δείπνο ξξάιμερο στον άπεριόκετρο έγκληματία. Όταν τό δηλήτηρο που του έχει δάδει άοχίζει νά ένεργεί, περνά άπό τον προφορικό σαρκασμό στην επίδειξη του πώματος και καταλήγει τυροδολόντας με μίοςο γεμάτο άπειπία τό θύμα του.

Η είδηση της άθωότητάς του έοχεται στον Ροδίτη ενώ έτοιμάζονται νά του περδάσουν ή θηλαία στο λαμό. Τό δικαστήριο συνέοχεται άμέσως και δίνει την έλευθερία του στον άδικα καταρτεγμένο. «Αολτόν, ύτάοχει δικαιοσύνη και επί γής» (Άπαντα, 10, 1882, σ. 101) Έσοτά σε μία κραυγή άνακούφισης ό μέλλοντικός πεθερός του.

Δέ θέλω έδω νά σταθώ στο πάμτολλα ζητήματα που θέτει ή άφήγηματική τέχνη του Παγκαδή, και που του χάριζάν την άναγνώστη, στο 1883, του άοχηγέτη του «έλληνικού δηγήματος», δηλαδή άφήγηματογράφου που χρησιμοποιεί κυρίως ελληνικά θέματα¹³. Εκείνο που τρέπει νά πουμε έδω είναι πώς, παρά τό γεγονός ότι τό θέμα είναι παρμένο άπό ή σύγχρονη έποχή, παρά ή διάλεκο που ό Παγκαδής δάζει στο στόμα του σμηδολοιογράφου¹⁴ με προθέσεις ιστορικής πιστότητας, δέν

13. Στο παρόρημα της Έστίας (τόμ. 16, 25 Δεκ. 1883, σ. 1), στην έκθεση για ή δσάεση ενός «έλληνικού δηγήματος», ό Παγκαδής άναφέρεται ως τζόφος πεζογράφος με τέτοια σημάδια, χάρη στο δυό μυθιοτορήματα που έδω έξετάξουμε.

14. Η διάλεκος που άποδίδεται με πιστότητα στους διαλόγους είναι μία τεχνική λεπτομέρεια που προηγνεί μία παρόμοια χρήση στο νεορωλοισικά πεζογραφήματα. Στην περίπτωση του Παγκαδή όμως μου φαίνεται πώς ή διάλεκος έχει μία λειτουργία γελοιογραφική, ιδιαίτερα άν λογαριασομε τις προκατάληψεις του για την έπαναστατική διάλεκο. Παόγμω, ό Παγκαδής ύποστρίοζε πώς οι Έλληνες της ήπειρωτικής Έλλάδας δέν μισρούν καθόλου νά καταδόνουν άντι ή διάλεκο την τόσο άοχημωμένη άπό την ιταλική έπίδωση (ένω οι ήπειρωτικοί είχαν παρμαίνει άπόδόνου και έποησος ήταν Έλληνες «γνήσιοι»). Περδ, τό βιβλίο μου Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας, 1978, σ. 218, κ.ά. Τη χρήση της διάλεκου στους διαλόγους ή δειοκομμε για πρώτη φορά με νέο πνεύμα στη Στρατιωτική ζωή έν Έλλάδα, Βοδία, 1870-1871.

μπορούμε να μιλήσουμε για γεαλιισμό με τους όρους του γεαλιισμού, όπως αυτός διαμορφώνεται στο δυτικό πολιτισμό σ' εκείνα τα χρόνια, αν πράγματι γεαλιμός ήταν τότε «η αντι-κειμενική αναπαράσταση της σύγχρονης κοινωνικής πραγματικότητας», σ' αντίθεση προς τό φαναστικό και προς τή «εξαι-δικια σπιδάνα»¹⁵. Ο Παγκαδής είναι ένας συγγραφέας με κάθε άλλο παρά μέτριες ικανότητες· ή επίλογό του θέματος λοιπόν και ή άνάπτυξή του, παρά τήν άδεύχεια του Παγκαδή για τή φρίκη και τή μελοδραματικότητα, τον φέρονε κοντά στον ελληνικό κόσμο. Κατά βάθος όμως ό ελληνικός κόσμος που διαλέγει για σημερινό του δεν είναι τό νέο Βασιλείον τής Ελλάδος, όπου ό ίδιος άνήκει και κατέχει υπεύθυνες θέσεις, αλλά ή Ίόνιος Πολιτεία, προς τον πνευματικό πολιτισμό τής οποίας τρέφει μία λογική προκατάληψη που θά τον συνοδεύσει ως τον θάνατο. Μιλά, αλήθεια, για ένα ελληνικό περιβά-λον· αλλά για εκείνο που έχει παραφθασει, καθώς κι ή γλώσσα που χρησιμοποιεί, ξαφτίας τής μακράς ύποσταγής στη Βενετία. Μιλά σάν να έπρόκειτο για μία χώρα μη ελληνική· όπως έκανε με τήν Νεάπολη και τό Σάν Μαρίνο τής Ιταλίας και με τήν Αγγλία και τής γαλλικές και άγγλικές άρτοικίες που άποτειλούν τό χώρο των άλλων άφηρηματικών διδάλων του. Αλλά στην τακτική του να μη τίξει θέματα δημοσίας τάξεως ταιριάζει καλύτερα, απ' όλα τά άλλα τεχνάσματά του, τό αίσιο τέλος στο όποιο πάντα καταλήγουν οι ύποθέσεις του, δηλα-

θένοντας τους κελούς και τιμωρώντας τους κακούς. «Λοιπόν, ύπάρχει δικαιοσύνη και επί γής». Μ' αυτό τό συμπέρασμα του άποστειώνει κάθε άνησυχία, κάθε έγωπηματικό που προκαλεί στο συνείδηση ή Ελλάδα του Όθωνα. Έκθέτοντας γενονότα που θά μπορούσαν να είναι άληθοφανή και κοντινά στην ελληνική πραγματικότητα, πετυχαίνει να ξεγείλα τον άναγνώστη για τή θεία και άνθρώπινη δικαιοσύνη, άκριδώς όπως τον ξεγέλασε και τον καθουόχασε με ιστορίες έντελώς φαναστικές που άφηγήθηκε στην ύπόλοιτη μυθολογιογραφική παραγωγή του. Με τον έναν ή τον άλλο τρόπο, με τό ιστορικό μυθιστόρημα ή με τον Συμβολαιογράφο, κρύβει τή θεά προς μία άναγνώστη προκαλήμματα που να καθουσύλζου και να ίκανοποιούν.

Ο Παύλος Καλλιπας στο μυθιστόρημά του Θάνος Βλέκας κγατά μία στήση έντελώς άντιθέτη από του Παγκαδή. Δεν έχει καμιά πρόθεση να ξεγείλασει τον άναγνώστη με ιστορίες του παρδάνθους, ούτε να τον καθουσύλξει για ό,τι άφοδα τή δικαιοσύνη. Αντίθετα, τον δάζει άντιμέτωπο με τά πράγματα για να τον κάνει να δει ότι στη χώρα του δεν ύπάρχει δικαιοσύνη. Η καταγγελία του γίνεται ακόμα πιο έντρονη, όταν άγγίξει θέματα κερτά, όπως είναι ή ληστεία. Ο Παγκαδής, που είχε παρκαλουθήσει τή Στρατιωτική Ακαδημία στο Μόναχο και που στο 1842, ύπό τήν ιδιότητα του συμδούλου στο Υπουργείο Έσωτερικών, είχε όργανώσει τήν Έθνοφυλακή για να καταπολέμησει τή ληστεία, στο λογοτεχνικά του έγρα τηρεί τήν πιο άπόλυτη σιωπή σχετικά με τό πρόδλημα αυτό. Ο Καλλιπας, άντίθετα, άναλύει τό φαινόμενο με τον πιο άνησυχητικό τρόπο και από τήν πιο δυσάρεστη πλευρά του, που τήν κατάγγειλε κι ό Αβουι: των σχέσεων των ληστών με τους έγκυρους κήλους τής Αθήνας.

Τό σχίμα του άφηρημάτος που χει για τίλο τό όνομα του πρωταγωνιστή, παρά τήν κάποια ουσώρευση τής περιπέτειας στο κεντρικό μέρος, είναι άλλο μέχρις άφελείας κυρίως έξαι-τίας του σαφούς διαχωρισμού μεταξύ κελών και κακών. Όμως αυτή ή άδυναμία του και κάποια σημεία διδακτισμού δεν έμποδίζουν τήν άφηρηματική αναπαράσταση να πραγμα-

15. Αυτός ό όουλιμός, όουλιμός κατά προσέγγιση όπως θέλει ό συγγραφέας του (René Wellek, *Concepts of Criticism*, New Haven 1967, σ. 240-241), λαμβάνει ύπόψη τής ιστορικές συντυχίες του γεαλιισμού ως γεύματος κι όχι ως κατηγορίας, και γι' αυτό άκριδώς τον θυμίζω έδω. Ο Wellek λέει κατά νόόίμα: «Άς Εκκινήσουμε από κάρι τό πολύ άπόλό και άς ποιήμε ότι ό γεαλιμός είναι "ή άντικειμενική αναπαράσταση τής σύγχρονης κοινωνικής πραγματικότητας". Αυτό, τό φηλολόγ, λέγει έλάχιστα και προσεναί ζητήματα όπως τι έννοούμε με "άντικειμενική" και τι έννοούμε με "πρωματικότητά". Όμως δεν πρέπει να άποδίζουμε στην έξέταση των άνωτέρων ζητημάτων, άλλα στην έξέταση τής περιγραφής αυτής μέσα στο ιστορικά συμφορέόίμενα, σάν ένα όπο ένοντιον του γομντισμού, σάν μία θεολοία άπόόλοισής όου και συμπεριλάηγής» (σ. 240). Προφωφώντας στις λεπτομέρειες έξήγει ό ό γεαλιμός άποκλείει τό φαναστικό, τό παρκαθέννο, τό τυχαίο και άρθθωο, για να συμπεριλάδσει μερικά θέματα που πρίν ήταν τυχαία.

τώνεται με σκληρές σφιγτροδεδεμένες και πειστικές. Ο Θάνος Βλέκας είναι ένας τίμιος άγρότης, έδρατικός και ταπεινός. Ο άδελφός του Τάσος λιποτακτεί και γίνεται ληστής, πρὸς μεγάλη ικανοποίηση τῆς μητέρας του που τον βλέπει κιάλιας γέματο πλούτη και τιμές. Η χωροφυλακή τον καταδιώκει, τους καίει τό σπῆτι κι ὁ Θάνος αναγκάζεται νά περάσει τὰ σύνορα και νά καταφύγει στή Θεσσαλία, τουρκική ἀκρόμα, ἀπὸ τὸ φόβο τῶν ἀντιπτοίνων. Ἐκεῖ μπαίνει κάτω ἀπὸ τὴν προστασία τοῦ Ἀυφαντή, που ἔχει μιὰ κόρη ὁμορφη και σευλή, τὴν Εὐφροσύνη, και στοῦ ὁποίου τὸ χτήμα δουλεύει εὐχαριστημένος. Στὸ μεταξύ ὁ Τάσος, στήν Ἀθήνα, ἔχοντας κερδίσει και ἀμνηστία και προαγωγή σὲ ὑπολοχαγό, κάνει κοσμική ζωή και ἀσχολεῖται με ὑποθέσεις. Ο Θάνος, καθώς θάσεται ἔξω ἀπὸ τὸ Βασιλεῖο και δὲν ἔχει ὑποδάσει αἴτηση, δὲν ἔχει ἀμνηστευθεῖ. Ἐτσι «ὁ μὲν ληστής ἀτιμώρητος και θρασεύομενος, ὁ δὲ παθὼν ὡς ἐκ τοῦ ληστρικοῦ βίου ἐκείνου και ἀπολέσας τὴν περιουσίαν του καταδιωκόμενος ἔνεκα ληστείας και μὴ δυνάμενος νὰ νά δικασθῆ» (ἐκδ. 1962, σ. 76). Στὸ δεύτερο μέρος τοῦ μυθιστορηματος πληροφοροῦμαστε με ποιὸ τρόπο ὁ Τάσος εὐφορότατο χωριου και νά ξεγελᾷ τους καλλιεργητές ἑνὸς Ἀθήνα, νά γίνει ἀποικειοτικός του κύριος. Ο Τάσος δάσει ἀντιπροσώπο του ἐκεῖ τὸν ἀδελφὸ του που, τελικά, ἕστερα ἀπὸ πολλές περιπέτειες ἐπέστρεψε στήν Ἐλλάδα και που ἀγνοεῖ τίς παλαιθρωπιές του. Οἱ ἀγρότες ὁμως, ὅταν ἀντιλαμβάνονται τὴν τρομερή ἀπάτη και κατανοῦν χειρότερα, ἀπὸ πρῶτα, ρίχνουν τὴν εὐθύνη στὸν Θάνο. ἀπειλιόμενοι, ἔσηκωνονται και σὲ μιὰ συμπλοκή τὸν σκοτώνουν με μιὰ τουφεκιά.

Οἱ καταστάσεις που ὁ Καλλιγὰς ἐπισημαίνει σὸ μυθιστορημα με τὴν πρόθεση νά παρουσιάσει «ἐν σμικρογραφίᾳ σκαυγράφημα τῶν καθ' ἡμᾶς»¹⁶ δὲν εἶναι μονάχα ἐκείνες που προ-
 16. Τὰ λόγια αὐτὰ βρίσκονται στὸν πρόλογο, σ. 5 τῆς ἐκδ. 1962, στήν ὁποία και παρατίθεται παρακάτω. Γνωρίζε ὁ Καλλιγὰς τὸ ἔργο τοῦ Μπαλζάκ; Ἐγὼ τὴν ἐντύπωση πὼς ναί. Ἡ «δύση» που ἐπιδιώκει καθώς ἔξετάζει τὴν ἑλληνική κοινωνία, κἀνοντας μιὰ τομὴ οὐδέποτε και κἀθετῆ, ἔστω κι ἂν ἡ ἔξταση γίνεται «ἐν σμικρογραφίᾳ» σύμφωνα με τὴ γρητ ἠολογία τοῦ Καλ-

κῆτρον ἀπὸ τὴ ληστεία και τους δεσμούς της με τὴν ἀρχουσα τάξη· καταγγέλλει τὴ δικαιοσύνη τῶν λογυγῶν τῆς ἐπαρχίας, τὴ δραδύτητα τῶν δικαστηρίων, τὸ φορολογικό σύστημα, τὴν ἀμορφωσία τοῦ θεόδοξου κλήρου, τὴν ἑλλειψη ὀδικοῦ δικτύου και τὸν συνακόλουθο μαρσμο τοῦ ἔμπορίου, τὸ μῖσος τῶν ἀγροτῶν γιὰ τὴ στρατιωτική θητεία, κι ἐπιμένει στὰ ἑλαττώματα τοῦ τρόπου διανομῆς τῶν γαιῶν στους ἀγωνιστές (ἐκμεταλλεόμενος τίς ἐλλείψεις αὐτοῦ τοῦ νόμου ὁ Τάσος ἐγκλημάτει εἰς ὄφρος τῶν χωρικών). Μετὰ τὴν ἀφηγηματική ἐνταση που κατορθώνει ὁ Καλλιγὰς νά κρατήσει γύρω ἀπ' ὄφρη γιὰ τὴ χώρα και τὸ λαό, κάνει κατανοητὸ στὸν ἀναγνώστη και τὸ ἀπειλιμένο μῖσος τῶν κολύγων πρὸς τους ἀφέντες, τὴ χοντροκοπία τους και τὴν ἀνικανότητά τους νά ἐκφραστοῦν («Ὁ ἔρεθς και ὁ πάρεδρος κατὰ μικρὸν ἀπηγάντων εἰς τὰς ἐδωρήσεις ταύτας [τοῦ προεστοῦ], ὡς περὶ πραγμάτων τοῖς πᾶσι γνωστών, τῶν ὁποίων ἐθεώρουν φορτικὴν τὴν ἐπανάληψιν, ἂν και πολλά δὲν ἦτο δυνατόν νά γνωρίζουν ἄλλοι τῶν παθόντων», σ. 159)¹⁷. Ἀλλῶστε κι ὁ ἦρωας τοῦ μυθιστορηματος ἀκόμη, ὁ Θάνος, και πᾶσι ἡ ἀγαπημένη του Εὐφροσύνη, πρῶστα ταπεινά και ὑποτακτικά δίνουν ἐπανειλημμένα δειγματα τῶν διανοητικῶν τους ὀρίων. Ὅ,τι δὲν μποροῦν νά ἀντιληφθοῦν εἶναι κυρίως ἡ κακία κι ἡ σκληρότητα τοῦ κόσμου· ἀλλά, γενικά, ἀκόμη και τὸ νόημα τῶν κοινῶν γεγονότων διαφεύγει ἀπὸ τὰ ταπεινά αὐτὰ πρῶστα. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία: ἂν ὁ Καλλιγὰς ἀναδεικνύει ὡς ἦρωες τοῦ μυθιστορηματος του δύο πρῶστα που κινούνται ἀνάμεσα σὲ γεγονότα μεγάλα ἑτά τους, που ἔστεροῦν δηλαδὴ τίς ἱκανότητες του νά τὰ καταλάβουν, εἶναι γιατί τὰ γεγονότα θαγαίνουν γιὰ τὸ μυθιστοριο-
 γράφο πολὺ περισσότερο ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ πρῶστα, που χρη-

λγὰ, ὑπακοῦει σὲ περιουσιμένα μέτρα σὴ φιλοδοξία που εἶχε ὁ Μπαλζάκ, ὅταν ἐρευνῶσε τὴν κοινωνία τοῦ καιροῦ του σ' ὄλα της τὰ ἔπιατα.

17. Ὅσον ἀφορᾷ τὴ χοντροκοπία τῶν κολύγων, δλ. πὼς ὁ Καλλιγὰς περιγράφει τὴν πομπὴ τῶν χωρικών που πᾶνε νά συναντήσουν τὸν Τάσο. Τὸ θέμα θά γίνει κοινὸ πολὺ ἀργότερα στήν ἑλληνική καταργαλιστική πεζογραφία γιὰ νά δηλώσει ὅτι ἡ κατάσταση τῶν χωρικών εἶναι ἀάσταχη και ὅτι δάσει μιὰ ριζική ἀνανέωση.

σημειούν μονάχα εάν πρόφαση μιάς άφρηγηματικής παροχής¹⁸

Ἡ ἐπέμβαση τοῦ Καλλιγά μ' ἔνα μυθιστόρημα ποῦ θίγει στην οὐσία τὸ ζήτημα τῆς δημοσίας τάξεως στην Ἑλλάδα εἶναι κατὰ τὸ ἀρμόζονο γιὰ τοὺς ἀνεργῶστες τῆς *Πανδώρας*, τὸ 1855. Ἡ χρονιά ἄμωσ τῆς δημοσίευσῆς δέ μοιάζει τυχαία, ἀν λάβει κανεὶς ὑπόψη του τὰ ἑλληνηκά πολιτικά συμβάντα καὶ τὸ γόλο ποῦ ἔπαιξε ὁ Καλλιγάς. Ἡ φυλόλογικὴ προετοιμῆσι τῆς ὑπογραμμένης ἀπὸ τὸν Καλλιγά ἐπιστολῆς-ἀφιέδωσις πρὸς τὸ διευθυντὴ τοῦ περιοδικοῦ, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ὁ συγγραφέας τῆς ἱστορίας αὐτῆς πῆθανε στὴ διάκριση τῆς Χολέρας, ποῦ ἐπιδημοῦσε στην Ἑλλάδα στὰ χρόνια τοῦ Κριμαϊκοῦ πολέμου, καὶ τὴν ὁποία στην Ἑλλάδα τὴν εἶχαν φέγει οἱ Ἀγγλοῦλοι σύμμαχοι κατὰ τὴ διάκριση τῆς κατοχῆς τῆς Ἀθήνας, ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἀποτέλει ἕναν ὑπαινιγμὸ σὲ μιά πολιτικὴ ἐμπειρία ἀρνητικὴ γιὰ τὴν Ἑλλάδα, πρῆτει νὰ θεωρηθεῖ καὶ εάν μιά δήλωσι τοῦ Καλλιγά μὲ τὴν ὁποία παραιτεῖται ἀπὸ τὸ νὰ δώσει συνέχισιν στὸ ἀφηγηματικὸ του ἔργο — ὅπως πρῶγματι καὶ συνέδη. Ἐπιτέλει ἡ 2^η Οκτωβρίου 1855, ἡμερομηνία τῆς ἀφιέδωσις, εἶναι καὶ μιά ἡμερομηνία ποῦ μιάς θυμίζει τὴ χρεωκοπία τῆς μετροσταθοῦς καὶ ἐπικαιδομητικῆς πολιτικῆς τῆς κωδέκτικῆς Μαυροκοδότου, ποῦ ἔπεσε τὸν Σεπτεμβρίου, δηλαδὴ λίγες μέρες πρὶν· κωδέκτικῆς τῆς ὁποίας συμμετεῖχε καὶ ὁ ἴδιος ὁ Καλλιγάς εάν ὑπολογίς Δικαιοσύνης. Τὸ μυθιστόρημα ἀνάγεται, κατὰ πᾶσα πιθανότητα, σὲ μιά περίοδο ποῦ προηγείται ἀπὸ τὴν κωδέκτικὴν τοῦ Μαυροκοδότου, ὁ ὁποῖος εἶχε δεχτὴ νὰ παρῆδει τὸ 1854 γιὰ νὰ σώσει ὅ,τι μποροῦσε νὰ σωθεῖ μετὰ τὴν καταστροφὴ ποῦ προκάλεσε ἡ ἀπερίσκεπτη καὶ διαστικὴ πρωτοδοουλία τοῦ Ὁθωνα ὑπὲρ τῆς Ρωσίας καὶ ἔναντιον τῶν Τούρκων, ποῦ τοὺς ὑποστήριζαν ἐκείνη τὴ στιγμὴ οἱ σύμμαχοι.

Τὸ 1845 ὁ πρωθυπουργὸς Κωλέττης ἀπομάκρυνε τὸν Καλλιγά ἀπὸ τὴν ἐξουσία ἐπειδὴ ἔβλεπε τὸν Καλλιγά ὡς ἐπικρατῆ τῆς ἑλληνικῆς ἀποδοτικῆς πολιτικῆς. Ἡ ἀνεπίδοξη τῆς ἑλληνικῆς ἀποδοτικῆς πολιτικῆς ἐπὶ τὸν Καλλιγά ἔβλεπε τὸν Καλλιγά ὡς ἐπικρατῆ τῆς ἑλληνικῆς ἀποδοτικῆς πολιτικῆς. Ἡ ἀνεπίδοξη τῆς ἑλληνικῆς ἀποδοτικῆς πολιτικῆς ἐπὶ τὸν Καλλιγά ἔβλεπε τὸν Καλλιγά ὡς ἐπικρατῆ τῆς ἑλληνικῆς ἀποδοτικῆς πολιτικῆς.

ἀπὸ τὴν ἔδρα τῆς ἱστορίας τοῦ Φυσικοῦ Δικαίου θέλοντας ἔτσι νὰ τὸν τιμωροῦσι γιὰ τὴν ἐκλογικὴ ὑποστήριξιν στὸν Μαυροκοδότου¹⁹. Μὰ καὶ ἂν ἀκόμη ὁ Καλλιγάς ἔγραφε τὸν *Θάνο Βλέκα* ὅ ἀπὸ τὴν περίοδο τῆς ἔντονης διαφωνίας του μὲ τὴν πολιτικὴν γρεμὴν τοῦ Ὁθωνα (1845-1854), τὸ μυθιστόρημα δὲν εἶναι ἀπλῶς μιά χειρονομία παροδικῆς ἀγανάκτησης, γιὰτὶ δοῖσεται σὲ ἀπόλυτη συνέπεια μὲ τὴν πολιτικὴν καὶ ἠθικὴν στάση τοῦ Καλλιγά, στην ὁποία παρῆεινε συνετῆς ἀπὸ τὰ νάτα του μέγχι τὴν πολιτικὴν δραστηριότητα τῶν ὀδημιων χρόνων, ὅταν δηλαδὴ δέθηκε στὸ πλεῖστο τοῦ μεγάλου μετροδομιστοῦ Χαριλάου Τρακούτη, κάθε φορὰ ποῦ αὐτὸς κατόρθωνε νὰ παίρνει τὴν κωδέκτικὴν νικῶντας τοὺς ἔθνηκιστεῖς τῆς Μεγάλης Ἰδέας.

Ἡ θυελλώδης περίοδος μέσα στην ὁποία ὁ Ὁθων ἀνοίγει τὸ δρόμο γιὰ τὴν πολιτικὴν τῆς Μεγάλης Ἰδέας, μετὰ τὴ φράσσα τοῦ Συντάγματος, εἶναι μάλι καὶ ἡ περίοδος μέσα στην ὁποία ὁ Καλλιγάς διαμορφώνει συγκεκριμένα τὴν στάση του ἀπέναντι στην ἑλληνικὴ κατάσταση. Ὅταν σπουδάσε στὴ Γερμανία εἶχε πασακοδοθήσει τὴν ἐγγλεμνὴ σχολὴν καὶ ὑπῆρξε μαθητῆς τοῦ F. K. von Savigny· ἡ διδασκαλία τοῦ Γερμανοῦ νομομαθοῦς θά τὸν ὀδηγήσει στην ἐξουσία τῆς σύγκρουσις τοῦ δικαίου ποῦ ἐπιβάλλει ὁ νομοθέτης μὲ τὸ ἔθνηκὸ δικαίον ποῦ ἐφαρμόζει ὁ λαός²⁰. Στὴν ἀίχμη τῆς κλιῆσις (ἐκείνης ποῦ θά κατέληγε στὸ Σύνταγμα), τὸ 1842, ἀποπειροῦται μιά ἐξέταση τῆς ἑλληνικῆς πολιτικῆς κἀνοντας μίαν ἀνάδοξη τῶν κυρίαρχων πολιτικῶν ὀννάμειων. Κατὰ τὴ γνώμη του «τρεῖς μεγάλοι ἔθνηκιστες τῆς ἐποχῆς (Ρωσία, Γαλλία, Ἀγγλία) καὶ δοῖσκει πῶς τὸ κῆμμα τὸ ἀγκιστρῶμενο στὴ δουλοπνικὴ θρησκεία (καὶ κατὰ

19. Ἐκτυπωσιακὴ εἶναι ἡ συμπεριφορὰ καὶ γιὰ τὸ λόγο ὅτι ἡ θέση ποῦ ὁ Κωλέττης ἀρῶσται ἀπὸ τὸν Καλλιγά, τὸν ἀντίπαλόν του, πρῆνα στὸν ἀδέλφον τοῦ K. Παπαδογηνοῦλου· αὐτὸς ὁ τελευταῖος ἦταν «οἰκόδοτος» τοῦ Κωλέττη, Πιπῶ. Δηλαδὴ, στην εἰσαγωγή στην ἱστορία τοῦ Παπαδογηνοῦλου, ὅ.π., σ. 15.

20. Ἡ συμβολὴ τοῦ Καλλιγά στὸ νομικὸ χῶρο ἐξετάστικε πρόσφατα ἀπὸ τὸν N. Παντάζοπουλο, *Georg Ludwig von Savigny, Θεσσαλονικὴ* 1968, σ. 1471 καὶ (ἀνάνυτο Ἐπιστημ. Ἐκτεμῆδος τῆς Σχ. Ν.Ο.Ε. 13, 1968).

συνέχεια υποτεταγμένο στη γωσική πολιτική) είναι τό «πλέον έστερημένο ιδεών»²¹. Μ' αυτήν τή διαπίστωση καταδικάζει από τήν άρχή εκείνη τήν ιδέα, που έχοντας γίνει, τόν καιρό που ό Κολέττης κυνηγούσε τή δόξα, ή Μεγάλη Ίδέα, θά ση- μαδευεί τήν τσαγκική μοίρα τής Ελλάδας γιά τρία τέτατα του αιώνα. Παράλληλα θά διατυπώσει μίαν άρχή, που υπογοιμενά τήν όνομάσουμε του όριου τής δεκτικότητας του λαού, στήν θά μείνει πιστός σ' όλη τή μετέπειτα εξέλιξη τής πολιτι- όποια θά κείνη. Περιμένοντας τό Σύνταγμα, που τό επιδιώ- κης του σκέψης. Περιμένοντας άπό τήν κυδέσθηση του Όθωνα, που όσοι άποκλείστηκαν άπό τήν κυδέσθηση των πραγμάτων θά τον ύποστηρίξει (και ή κατοπινή εξέλιξη των πραγμάτων θά τον δικαιώσει και σ' αυτήν τήν περίπτωση) πώς ένα Σύνταγμα δο- μένο σ' ένα λαό που δέν άντισταμδάνεται τόν τγοπο με τόν όποιο λειτούργει δέν είναι παρά έμπαιγμός: «Σύνταγμα χωρίς λαόν τό όποιον κατασκευάζουν με τής γραμματικής τήν στή- λην δέν είναι περισοότερον του γραμματικού θέματος και διά τούτο κανείς δέν δίδει προσοχήν. Τό δογμα τής ιστορίας, εις τό όποιον δέν συναγωνίζεται ό λαός είναι κωμωδία» (σ. 495). Πρίν καταήξει σ' ένα συμπέρασμα, διακηρύσσει πώς προϋπόθεση γιά νά ίκανοποιηθούν οι πνευματικές άπαιτήσεις τής χώρας είναι ή κοινή ευημερία, ή «άνάπτυξις τής οικονομι- κής καταστάσεως» (σ. 499). Λίγο άργότερα έπανέρχεται στήν έννοια του όριου τής δεκτικότητας: οι Έλληνες, έχοντας έπι- τέλους φτάσει στήν άνεξαρσία και έχοντας μπει ξαφνικά στήν ίδια σειρά μέ τους πιά εξέλιγμένους λαούς, μπορούν, χω- ρίς τόν κίνδυνο νά περιπέσουν εις «άντιφατικήν» μέ τόν έαυτο- τους «κατάστασιν» νά έπωφελήθουν από τά άντά του πολι- τισμού²². Άρχοιόν αυτές οι θέσεις γιά νά κατανοηθεί ή συν- έπεια που υπάγχει άνάμεσα στις ιδέες που κυκλοφορούν στο *Θάνο Βιλέκα* και τίς πεποιθήσεις οικονομικοκοινωνικής φύσης

21. Στο 'Η έξάντλησις των κομμάτων, τόμα στο *Μελέται και λόγοι*, 1, 1899, σ. 483-505.

22. *Περί έθίμων...*, ό.π. σ. 189. Άνάλογες ιδέες έξανααναρτίθοντα στο 'Ιστορικά σκέψεις που παρουσιάστηκαν στήν *Παράλογα* του 1858, τόμα στο *Μελέται*, 2, 1899, σ. 1-57, όπου άναμεί τά μακρινά ιδανικά και καλεί σέ στοχασμούς πάνω στα ιστορικά γεγονότα που προηγοιούνται άμεσα από έκείνο που ήταν ή Ελλάδα των ημερών του.

που έμπνέουν τήν πολιτική σκέψη του Καλλιγά. Ακόμη και μέσα άπ' αυτές τίς γνήγοτες άναφορές στήν ιδεολογία του και στις περιστάσεις τής καρτέρας του σαν πολιτικού και μελετητή μποροίμε νά διακρίνουμε τίς πιά θαμίες άφορές που όδηγη- σαν τόν Καλλιγά νά ξεσκεπάσει τίς παγίδες τής Μεγάλης Ίδέας και νά κοιτάξει δίχως άυταπάτες τήν όμή πραγματικώ- τητα του μικρού κράτους· αυτό έπρεπε νά έξινιανθεί και νά προσαρμοστεί σταδικά στα δυτικά ήθη, άρχίζοντας από τήν κατασκευή δρομών και τήν άντελευθέωση των δουλοπάροι- κων από τό φόδο και από τούς τοκολγύφους, γιά νά φτάσει στήν πραγμάτωση μιάς άληθινής κοινωνικής δικαιοσύνης²³. Μιά τέτοια γεαλοτική όραση γιά τήν άντιμετώπιση τής έσω- τερικής πολιτικής κατάστασης αθόόθητα όδήγησε σέ μιά γεαλοτική όραση τής τέχνης.

Η παράλληλη περίπτωση δύο συνομηλικών πολιτικών άν- δρών που άφησαν και στή λογοτεχνική ιστορία τής χώρας τους διαρκή και δημιουργικά ίχνη στα ίδια χρόνια, μέσα σέ μιά στιγμή πτάμα πολυ κρισιμής γιά τή διαμόρφωση των πολιτι- κών και πνευματικών γευμάτων τής χώρας, και που έδωσαν λύσεις καλλιτεχνικές άντίθετες, είναι άσφαλώς σπάνια στήν έλληνική ιστορία. Ακριδώς χάρη στήν έξαιρετικότητα των άφηγηματικών έργων τους, αυτά δέν τά διαδέχτηκαν άλλα παρόμοια παρά μέ κάποια σχετική άναστολή. Πράγματι ή πε- λογραφία δυσκολεύεται νά ανακαλύψει τή γεαλοτική μέθοδο στήν Ελλάδα· έδώ ή μέθοδος αυτή εξαλώνεται άποκτώντας όντότητα, ποσοτικά και ποιοτικά, όχι πρίν τό 1880. Όσον άφορά τό ιστορικό μυθιστόρημα, συγκεκριμένα, έκείνοι που τό καλλιεγοιούν προσφεύγουν σέ ύποκατάστατο τής πραγματι- κής ιστορίας: πορτιμώντας δηλαδή νά αναπολούν τήν πρσο- φατη Έπανόσταση που χάρισε στή χώρα τήν άνεξαρτία. Αυτό τό είδος πελογραφίας, που μονάχα χάρη σέ μιά έπέ- κταση του όδου «ιστορικό μυθιστόρημα» μπορει νά συγκατα- λέγεται σ' αυτήν τήν κατηγορία, γεννιέται, στα μέσα του πε- ρασμένου αιώνα, από ένα συναίσθημα άτόλυντα ευέξηγητο: σέ

23. Άρκεί νά άνταρξεί κανείς στους τίτλους των πολιτικών του λόγων, στο *Μελέται και λόγοι*, 1822, γιά νά δει στή σειρά αυτά τά προδρόμια.

καιρός, δηλαδή, βαθιάς άνικανοποίητης, όσοι συγγραφείς δέ διαθέτουν ούτε τή δύναμη νά κοιτάξουν κατάματα τήν άποκαθιωτική κατάσταση, ούτε είναι έξοτλιοιμένοι γιά νά οικονομήσουν μυθιοροήματα πραγματικά ιστορικά, βδίσκουν φυσικό νά ανατρέχουν στό πρόσφατο παρελθόν: ή Έπανάσταση άντιπροσωπεύει γι' αυτός, όπως και γιά μιά μεγάλη μερίδα τής ελληνικής κοινωνίας, μιά έμπειρία γνησιότητας, μιά παρηγορητική και ένθαρρυντική άλήθεια, μέ τήν οποία μπορούν νά καταπολεμήσουν τά κάθε άλλο παρό γνήσια και άληθινά χρόνια τους, στή διάρκεια των οποίων τά έπαναστατικά ιδεώδη είχαν παραποιηθεί και ύπαστει χάλιους συμπιδάσμοús μπεός στίς πιό δυσμενείς και άπρόβλεπτες συγκυρίες²⁴.

24 Ο Σταντά, όταν βρέθηκε σέ μιά άνάλογη κατάσταση που άφορούσε τή παροξόντιο έποχή (που γιά κείνον ήταν μιά άθροτική έμπειρία), έπιδιόκωντας νά τήν έπικάλει σέ καιρός άντιδραστικούς και διόλου ήπιους άπέναντί του, κατέφυγε στό γελοισμό.

Ο ΡΕΑΛΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΓΕΟΓΡΑΦΙΑ
ΑΠΟ ΕΙΔΥΛΛΙΑΚΟ ΒΑΥΚΑΛΗΜΑ ΣΕ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ
ΚΑΤΑΓΓΕΛΙΑ

1

Τόν Ιανουάριο του 1896, «έκ του τυπογραφείου τής Έστίας» και μέ έκδόση τόν Γεώργιο Κασδώνη, κυκλοφορεί ένας τόμος σολογικός που τυλοφορείται *Έλληνικά διηγήματα*. Άνθο-λογούνται τριάντα τέσσερις πξολογράφοι. Μέ τήν άφορητή αυτή, άμέσως μετά, ό Ενωτόπουλος δημοσιεύει μιά σειρά έπιφυλλίδες, όπου άχοοάεται μέ τόν καθένα άπό τούς πξολογράφους αυτούς, άκολουθώντας τή σειρά μέ τήν οποία παρουνά-ζονται στην άνθολογία.¹ Τόν ίδιο χρόνο ό Παλαμιάς, μέ πρόσφαση τό άφηγηματικό έργο του Βιζυητού, ξεκινά άπό μερικές γενικότερες διδαστιώσεις γιά τό είδος αυτό και γιά τήν άτροσοδοκητή κατποφία του στην Έλλάδα στα τελευταία δεκαέντε χρόνια.² Άφου άμφισοδητήσει τήν παλαιότερη

1. Έφημ. Τό Άστν, 13, 14, 15 Ιανουαρίου 1896, μέ τίτλο «Οι διηγηματο-γράφου μίας ένας-ένος».

2. Το άρθρο δημοσιεύτηκε στό ήμερολόγιο Νέα Έλλάς, 1896, και άναδημοσιεύτηκε στον τόμο *Τά πρώτα κριτικά*, 1913. Ο Α. Σαχίνης, *Ιταλαίστεροι πξολογράφοι*, 1973, σ. 144, σσημ. 2, δίνει τήν πληροφορία ότι ό τόμος του Νέα Έλλάς, είχε κατατεθεί τέλη του 1895 στην Έθνική Βιβλιοθήκη, και ό τόμος Έλληνικά διηγήματα, που στό έξοφυλλο άναφέρεται τό έτος 1896, στην τάση-